

*К.Убайдуллаев атындагы Республикалык педагогларды кайта таярлау  
хам канигелигин арттырыу институты.*

*Амелий панлер кафедрасы*

*М.Шаригатов - ага окытыушысы.*

*Окыушыларга хам мугаллимлерге пухаралык корганыу  
бойынша тусиник.*

## ***Жоба***

1. Кирисиу.
2. Пухаралык корганыудын уазыйпасы.
3. Озбекстан хам Каракалпакстан территориясында болатугын апатшылыктын турлери.
4. Мугаллимлерге пухаралык корганыу бойынша сабак отиу жобасы.
5. Дем алыу органын коргайтугын аспаб (противогаз).

## ***Сораулар:***

1. Пухаралык корганыудын уазыйпасы.
  - 1) Адамлардын оз-ара катнасыгын дурыслау.
  - 2) Апатшылык болгандагы адамлардын корсетпеси.
  - 3) Апатшылыктын алдын алыудын хам апатшылык болганда адамлардын характери.
2. Жер силкиниудин неше тури бар.
  - 1) 5. 2) 4. 3) 2.
3. Противогаз неге керек.
  - 1) Уудан саклауга. 2) Суудан саклауга. 3) Оттан саклауга.
4. Каракалпакстан терреториясында апатшылыктын неше тури бар.
  - 1) 10. 2) 8. 3) 3.
5. 1-4-класста неше саат пухаралык корганыу бойынша.
  - 1) 40. 2) 30. 3) 24.
6. 5-6-класста неше саат бар.
  - 1) 60. 2) 44. 3) 40.

## ***Колланатугын материаллар:***

1. Пухаралык корганыу китабы “Буны хамме билиуи керек”.
2. Инсан кауипсизлик тийкарлары.
3. ЖШШТга таярлау китабы.
4. МЧСтин пухаралык корганыу журналынан.

## ***Пухаралык корганыудын уазыйпасы.***

-Адамларда апатшылыктын алдын алыу хам болып калгандагы харекети бойынша тусиник бериу.

-Окыушыларга тереннен апатшылыктын турлерин уйретиу хам болган жагдайда озин коргап калыу хам касындагы адамга жардем бериу жолын уйретиу.

-Мугаллимлерге медициналык корсеткени бойынша пухаралык корганыу “инсан кауипсизлик тийкарлары” бойынша сабак отиу жобасы хам методикасы.

-Окыушыларга дем алыу органларын коргау аспаблары тууралы тусиник хам ол менен пайдаланыу жолы.

## ***Кирисиу***

Хазирги кунде хар бир адам атом энергиясы “Атом электростанциясы атом бомбасы” деген созлерди биледи. Ал атом-созинин пайда болганына неше жыллар болды. Бизин эрамызга шекем IV-V-асирлерде Греция философлары барлык материя (адамды коршаган орталык-атом деп аталатугын майда болекшелерден турады деп есаплаган.)

Атом-деген соз каракалпакша-болин<sup>2</sup> –бейди дегенди билдиреди.

Атомнын дузилисин изертлей отырып электрди, ашты радио, телевидениенин сесли киноны электрон есаплау машиналарын, компьютерлерди, ойлап тапты. Ал атом бомбасына келетугын болсак оны 1945-жылдын 6-августында Америка империалистлери атом бомбасынын кушин корсетиу ушын парахат жасап атырган Япониянын хиросима каласына биринши атом бомбасын таслады. Бомбанын жарылыуынан 100 мынга жакын адам олип 38 мыннан кобирек адам жарадар болды. 9-августь куни Япониянын екинши каласы Нагасаныде усындай кыйралыуга ушырады усы еки бомбанын жарылыуынан 500 мыннан аслам набыт болды, хам ауыр кеселликке ушырады. Соннан бери 50-жылдан кобирек уакыт отседе нурланыу кеселлиги менен ауырган адам Японияда елеге шекем бар. Пухаралык корганыу сабакларыда баска сабаклардай болып дузиледи. Киши мектеп жасындагы

балалардын психологиялык айырмашылыгын есапка, ала отырып панге болган кызыгышылыгын арттыруу хам оны уйрениуге окуушыларды толык умтылуу максетинде ойын жарыстар, откериу усыллары менен отиу дурыс болып табылады. Сабакларды откериу тийкарына: Мугаллимнин материалды кыска сойлеп бериуи харекет хам усыллары улгили дарежеде корсетиуге хам оны анык тусиндириу пухаралык корганыу усыллардан орынлауы тажрыйбе хам конликепелерин арттыруу максетинде шыныгыулар жасауы керек.

Сабакларга таярланыуды жаксылау хам отилген сабаклардын сапасын арттыруу максетинде шыныгыулар жасауы керек. Сабакларга таярланыуды жаксылау хам отилген сабаклардын санасын арттыруу ушын мугаллим сабакларды откенде методикалык хам коргизбели корсетпе куралларын хам техникалык окутыу куралларын дурыс оз-орнында пайдаланыуды усыныс етемиз.

Енди окуу сабакларын болистириуге токтаймыз. 1-9-класска окуушыларына отетугын сабаклар томендегише:

-Билим окуушылардын кошеде озин-ози тута билиуи хам тартиптери.

-Орт кауипсизлиги хам орт уактында харекет етиу каделери.

-Сууда кауипсизлик кагыйдаларына амел кылуу.

-Жасап турган жерлерде табийгый апатлар жуз беретугын орынлар, олардын келтиретугын зыянлары хам олардан корганыу усыллары.

-Турак жай биналарында, мектептерде пайда болууы мумкин болган табийгый апатлардын итималлыгы, олардын келип шыгыу себептери.

-Суу басканда хам кушли тасир етиуши захарли моддалар залеллендирген жердин орайында озин услай билиу кауипсизлиги кагыйдаларынын тартиби.

-Дем алуу органларын коргау ушын жеке корганыу куралларынын дузилиси хам олардан пайдаланыу каделери.

-Озине хам хабарлаганларга оз-ара жардем корсетиу.

-1-4-класслар ушын “Инсан кауипсизлиги тийкарлары” курсынын окуу дастуринин саатларга хам темаларга болинген саатлар бойынша болистириу.

Темалар		Жами саат	Класслар бойынша			
			1	2	3	4
	Окуушылардын кауипсизлик тартип талаптары.	17	6	6	4	1
	1. Кауипсизлик	2	2			
	2. Суудагы кауипсизлик.	5	2	2	1	
	3. Коше хам жоллардагы кауипсизлик.	2	2			
	4. Бизди коршап турган орталык.	2		2		
	5. уй-ускенелерин колланганда кауипсизлик.	2		2		
	6. Тосаттан болатугын жагдайлар.	1			1	
	7. Орт адамга дос хам душпан.	1			1	
	8. Хайуанлар менен ислескенде кауипсизлик.	1			1	
	9. ий-ускенелерин жаракатланыудын алдын алуу.	1				1
	Дем алуу агзалары хам терини жеке коргау кураллары.	4			2	2
	Коллектив, жамаат болып корганыудын тийкары.	1				1
	Табийгый апатлар болган жагдайда халыкты коргау.	2				2
		24	6	6	6	6

5-9-класслар ушын “Инсан кауипсизлиги тийкарлары” курсы окуу дастуринин саатларга хам темаларга болинген саатлары.

№	Темалар	жами	Класслар					
			5	6	7	8	9	
1	Жасап турган жерлерде транспортларга ийе болган.	2	2					
2	Транспорттагы тосаттан болган жагдайдагы.	2	2					
3	Жынаят хусисияы тосаттан болатугын	2	2					

	уазиятлар.						
4	Кауипли табиыйгый апатлар хам хадийселер.	1		1			
5	Жер силкини.	3		3			
6	Кушли сел хам омыраулар.	2			2		
7	Дауыл, куйын хам топанлар.	1			1		
8	Суу баскыны	2			2		
9	Ислеп шыгарыу орынларындагы хадийселер.	2				2	
10	Орт, жалын хам жарылыулар.	2				2	
11	Захарли элементлер.	2				2	
12	Радиоактив моддалардын таркалыу менен байланысы.	2					2
13	Гидродинамик халакатлар	2					2
14	Экалогик ден саулыктын бузылыуы	2					2
15	Жаракатланганда, бахытсыз хадийсе уактында биринши медициналык жардем.	6	2	2	1	1	
16	Жаксы омир суриу.	7		2	2	1	2

### **Конликпелерди ийелеу.**

-коше хам жолларда озин тута билиу, кауипсизлик тартиптери.

-ортти ошириуши куралларынан пайдаланыу.

-сууга кеткенлерге биринши медициналык жардем.

-дем алыу жолларын коргау куралларынан пайдаланыу.

Атомнын дузилесин изертлей отырып электрди, ашты радио, телевидениенин сесли киноны электрон есаплау машиналарын, компьютерлерди, ойлап тапты. Ал атом бомбасына келетугын болсак оны 1945-жылдын 6-августында Америка империалисттери атом бомбасынын кушин корсетиу ушын парахат жасап атырган Япониянын хиросима каласына биринши атом бомбасын таслады. Бомбанын жарылыуынан 100 мынга жакын адам олип 38 мыннан кобирек адам жарадар болды. 9-августь куни Япониянын екинши каласы Нагасаныде усундай кыйралыуга ушырады усы еки бомбанын жарылыуынан 500 мыннан аслам набыт болды, хам ауыр кеселликке ушырады. Соннан бери 50-жылдан кобирек уакыт отседе нурланыу кеселлиги менен ауырган адам Японияда елеге шекем бар. Пухаралык корганыу сабакларыда баска сабаклардай болып дузиледи. Киши мектеп жасындагы балалардын психологиялык айырмашылыгын есапка, ала отырып панге болган кызыгышылыгын арттырыу хам оны уйрениуге окушыларды толык умтылыу максетинде ойын жарыслар, откериу усыллары менен отиу дурыс болып табылады. Сабакларды откериу тийкарына: Мугаллимнин материалды кыска сойлеп бериуи харекет хам усыллары улгили дарежеде корсетиуге хам оны анык тусиндириу пухаралык корганыу усыллардан орынлауы тажрийбе хам конликпелерин арттырыу максетинде шыныгыулар жасауы керек.

Сабакларга таярланыуды жаксылау хам отилген сабаклардын сапасын арттырыу максетинде шыныгыулар жасауы керек. Сабакларга таярланыуды жаксылау хам отилген сабаклардын санасын арттырыу ушын мугаллим сабакларды откенде методикалык хам коргизбели корсетпе куралларын хам техникалык окутыу куралларын дурыс оз-орнында пайдаланыуды усыныс етемиз.

Енди окуу сабакларын болистириуге токтаймыз. 1-9-класска окушыларына отетугын сабаклар томендегише:

-Билим окушылардын кошеде озин-ози тута билиуи хам тартиптери.

-Орт кауипсизлиги хам орт уактында харекет етиу каделери.

-Сууда кауипсизлик кагыйдаларына амел кылыу.

-Жасап турган жерлерде табиыйгый апатлар жуз беретугын орынлар, олардын келтиретугын зыянлары хам олардан корганыу усыллары.

-Турак жай биналарында, мектептерде пайда болыуы мумкин болган табиыйгый апатлардын итималлыгы, олардын келип шыгыу себептери.

-Суу басканда хам кушли тасир етиуши захарли моддалар залеллендирген жердин орайында озин услай билиу кауипсизлиги кагыйдаларынын тартиби.

-Дем алыу органларын коргау ушын жеке корганыу куралларынын дузилиси хам олардан пайдаланыу каделери.

-Озине хам хабарлаганларга оз-ара жардем корсетиу.

-у-классларда.

-Озбекстан Республикасынын кауипсизлигин максети хам тийкаргы уазыйпалары.

-табийгый апатлар уакытында озин тута билиу хам харакет етиу кагыйдалары.

-жасап турган жерлерде болууы мумкин болган табийгый апатлар, олардын акыбетлери.

-пухара кепилликлеринен коргау курылмалары, жер асты коргау жайларынын дузилиси хам ишки тамийинлениуи.

Конликпелерди ийелеу.

1. Дем алыу агзаларын коргау, терини коргаушы кураллардан пайдаланыу.

2. Противогазды кийиу хам нормаларын орынлау.

3. Коллектив жааматлери кураллардан пайдаланыу.

10-9-классларда.

-Озбекстан республикасы территориясында келип шыгыу менен болган табийгый апатлар улыума касийетлери, халык хожалыгына тийгизетугын зыяны, халыкты коргауды алып баратугын тийкаргы жумыс.

- Кунделик турмыста уйде, кошеде, мектепте спорт пенен шугылланганда жаракатлардын алдын алыу хам биринши медициналык жардем корсетиудин тийкаргы каделери.

Конликпелерди ийелеу.

-Жан агыу жаракатланганда бахытсыз болгандагы биринши медициналык жардем корсетиу усыллары.

-Радиоактив моддалар захарлениуши хам кушли тасир етиуши моддалар хам жукпалы кеселликлер, язва, куйдирги менен захарленгенде биринши жардем беруу.

***Авария, катастрофа хам табиғый апатшылықтарынан оқыушыларды коргау усыллары. Табият апатшылығы уакытында халыктын харакет етиу хам озин услау каделери. Жер силкинуу орт, суу таскыны хам озин услау каделери хам турлери.***

Захарли затларды саклайтугын жайларда авария болганда харакет етиу каделери

I. Табият апатшылығы деп табияттын сырткы кушлеринин харкыйлы турде кориниуине айтылады. ТА салдарынан адамлар, ауыл хожалык онимлери хам хайуанатлар кырылады. Курылыслар хам имаратлар кыйралады. Материаллык бахалы хам баска да затлар жок етиледі.

Табият апатшылықларына жер силкинуу суу таскыны, селлер, таулардын кулауы, дубелейлер хам боранлар жатады. Табий апатшылықта айырым уакытта, асиресе жалпыламай тогайлардын жаныуы жатады.

Буннан кейин мугаллим мектеп, училище ямаса техникум жайласкан районда болууы мумкин болган табият апатшылығын сууретлейди.

Адамлардын шыгынын азайтуу ушын табият апатшылығы каупин оз уакытында хабарлау керек. Бирак айырым табият апатшылығы тосыннан болады.

Оқыушыларга олар жасап атырган район ушын пухаралык корганыу штабы тарепинен орнатылган халыкка хабарлау тартибин хам ол бойынша харакет етиу тартибин тусиндириу керек.

Табият апатшылығын сапластыруу арнаулы дузилген айрыкша комиссиянын басшылығында жургизиледи.

Ол комиссиянын курамында хукумет: хожалык, аскерий шолкем хам пухаралык корганыу штабынын уакиллери киреди.

***Жер силкинуу.***

Бул жердин устинги кабатынын белгили бир майданындагы куббылыс. Жер силкинуу кургаклыкта да, суу астында да болууы мумкин. Ол адамларды озинин кыйратыушы кушинин жер катламынын шогиуинин салдарынын жайланыуы менен куну таскынларынын

пайда болууына алып келеди. Мысалы: Арменияда болган жер силкиниуде имаратлардын х00-ти список елаты пунктінде у00тен асламы, Ленинанан каласында кыйратылып го мындай Адам курбан болды. Жер силкиниу уактында барлык кархана хам мекемелерде жумыс койылады.

Асбаб-ускенелер токтатылады, ток ошириледі, хауа, суу, пуу, газ кислород басым томенлейди.

### ***Суу таскыны.***

Бул ауыр табийгый апат болып есапланады. Суу таскынынын тийкаргы себеплери кушли сел жауынлар, карлардын тез ериуи дарьялардын тасыуы ямаса дарьянын куяр жериндеги шамалдын озгериуи болады. Суу таскынынын алдын алыу ушын дарьялардын жагалардагы гидротехникалык курылысларды оз уактында салыу, халык ауыл-хожалык хайуанатларын эвакуациялау хам оган таярлау. Суу таскыны уактында халыкты эвакуациялау. Суу таскыны менен гуресиу комиссиясы айрыкша буйрыуы дагазланады. Халык эвакуациянын басланыуы хам тартиби тууралы жергиликли радио хам телевидение аркалы хабарландырылады. Ал ислеушилер буннан баска кархана, макеме, окуу орынларынын басшылары аркалы жумыста жок адамлар турак жай хам уйрениуди баскарыу мекемелери ракалы хабарландырыу.

Егер уакыт жеткиликли болса адамлар оз затлары менен эвакуацияланады. Онын ушын хар бир хожалыкка жиберилген уакыт корсетилген автомобиль ямаса арба-шана транспорт болинеди. Коширилиу суу таскыны зонасынан тыскарыда жайласкан ен жакын жерлердеги елатлы пунктлерге жасалады. Кошип келген елатлы жамийетлик имаратларга ямаса жергиликли тургынлардын уйлерине болистириледі. Тосынан болган суу таскыны озин айрыкша тутыудан хам харекет етиуине алып келеди. Егер адамлар бир этажлы жайлардын ямаса коп кабатлы жайлардын томенги кабатында жасаса хам кошеде суудын коширилиуи байкалса онда тез арада бир кабаттагы адамлар жайларын босатып жокаргы кабатларга котерилиуи керек. Суу алган майданлардагы адамларды излеу тез шолкемлестириледі. Куткарыу жумысларын жургизгенде сабырлылык корсетип озин-ози услай билетин болууы керек. Сууга тусип кеткенде устинги ауыр кийимлер хам аяк кийимлерди шешип жакын жерлердеги тузиуши затларды ямаса суудан шыгып турган затларды излеу керек.

### ***Сел агысы.***

Бул суу, кум, ылай таслардын майдалары хам жумалап таслардын таудан кулаган агысы жердин шогиуи, дарьянын суу саклагышлардын жагасындагы жайлаулардын тен салмаклылыгынын бузылууы натийжеси болады. Копшилик жагдайларда сел агысынын каупи тууралы адамлар бир еки онлаган минут ал сийрек жагдайларда а-г-саат турган ескертилиуи мумкин. Бундай агыслардын жакынласыуын думалап тусип бир-бирине соклыгыскан таслардын дауысынын билиуге болады. Бул дауыслар улкен тезликте киятырган поездин гурсилдисиние уксады.

Мине усы суу таскынынын алдын алмаса адам омирине кауип тууады. Бундай жагдайда мысалы: Сиреналар адамларга сигналлар болады. Адамлар оз гезегинде радио хам телевизорды Нокиске койып пухаралык корганыу штабынын хабарын кутеди. Штаб болса «Дыккат!» Калалык пухаралык корганыу штабы сойлейди! Пухаралар! Амиударьядагы суудын каддине котерилиуине байланыслы «Саранча» поселкасын суу алыуы мумкин. Бул жерде жасаушыларга оз мумкиншиликлеринизди алып, шертеклердин басына, жайлардын басына шыгарын. Уйден шыгарда электр, газ тармакларын оширин, мына районларга шыгын. Егерде суу басыуда, тогайда жургенде келип калса, онда жургенде келип калса, онда бийиклеу тобешикке шыгыу керек, тереклерге ормелеп миниу керек. Агашлар, бочкалар тахта боренелерден пайдаланыу керек.

### ***Кушли тасир етиуши захарли затлар менен захарлаенгендеги халыктын харекети.***

Халык хожалыгынын айрым объектлеринде кушли тасир етиуши захарли затлар (СДЯВ-КТЕ33) ондириледі, пайдаланылады, сакланады хам тасланады. Табийгый апатшылык ямаса авариялардын натийжесинде ондиристе КТЕ33 тогилиуи мумкин КТЕ33нин адамларга кыйратыушы тасири олардын суйык тамыуы туринде Адам терисине

тусиуине хам олардын пууларынын дем алыу органлары аркалы тутылыуына болады. Захарлеуши касийетлери бойынша КТЗЗлер тийкарынан улыума захарли хам туншыктырыушы тасирге ийе болып болинеди.

КТЗЗлер менен захарлениу белгилери копшилик жагдайларда бас ауырыуды бастын айланыуына коздин алдынын карангыласыуы кулактын шынлауы, халсиреудин кушениуине, дем кыспа, журектин айныуы, кусыулар болып табылады. Хар бир КТЕЗЗга арналган ондирислик противогазлардын маркалары бар. Мыс: КД маркалы противогаз кутылы сур турде болып аммиак пууларын корганыуга арналган В-маркалы противогаз кутысы сарыга газлардан кукиртли водород турден ибарат болып табылады.

Шолкемлестирилген кунлик таярлыктан откен мугаллимлер тартылады. Ал медициналык хызмет ямаса пухаралык корганыудын медсестрасы программасын откен биология хам баскада мугаллимлер шакырылады. Ден-саулыкты саклау макемелери мектептерде окуышыларды медициналык тематика бойынша окуу ушын методикалык жардем бериу ушын мектептердин Берген отиниши бойынша таярлаудын бас максети- авария апатшылык кутилмеген апатшылык уактында харекет етиудин паракатшылык уактында дус келген кыйыншылыкты тусинип харекет етиуге укыплылыгын рауажландырыуга тарбиялау болып есапланады. Тарбиянын уазыйпасы-агрессордын топылысынан елимизди коргау болып есапланады. Бизлер ушын корганатугын аспаблар противогаздын айнеги терлениу ушын айнектин ишинен арнаулы калиплескен колемине 5-6 рет топ туринде сызып оган хауаны уплеу керек, хам бармагын менен айнек молдир болганша ыскылау керек.

Ал ПДФги ПДФги противогазларда айнектин козлерине салынатугын терлениу пленка бар оны масканын иш бетине айнек салып резинка манжетлерге кыстырамыз.

Буннан кейин мугаллим противогазды пайдаланатугын 3-тури усыны тусиндириледи.

1. «Походное» (журиу сапарга шыгыу) уактында противогаздын ийин бауы он ийинде илдирилиуи противогаз сумкасы шеп капталда белдин тусында турыуы керек. Тынышлык уакытта противогаз усылай турады.
2. «Наготове» (таяр турыу, таяр болуу). Противогаз калтасы алдыга карай ысырылады баудын жардемінде противогаз белге байланады. Калтанын аузы шешилип противогаз таяр турады.
3. Воевое (жауынгерлик хал аскерий хал) противогаз толык кийиледи

Противогазды кийгенде: дем алыуды токтатыу козди жумыу бас кийимди шешип дем алыуды токтатыу оны еки дизенин арасына кысып калтадан масканы алы поз усыллары менен шугылланамыз.